

't inschrien

twaalftde jaargang nr. 1, januari 1980 kwartaaluitgave

Twickel... wat de spade er ons over vertelde III

Het Middeleeuwse huis

Welke fundamenten kunnen nu bij een dergelijk 'Zweiraumhaus' behoord hebben?

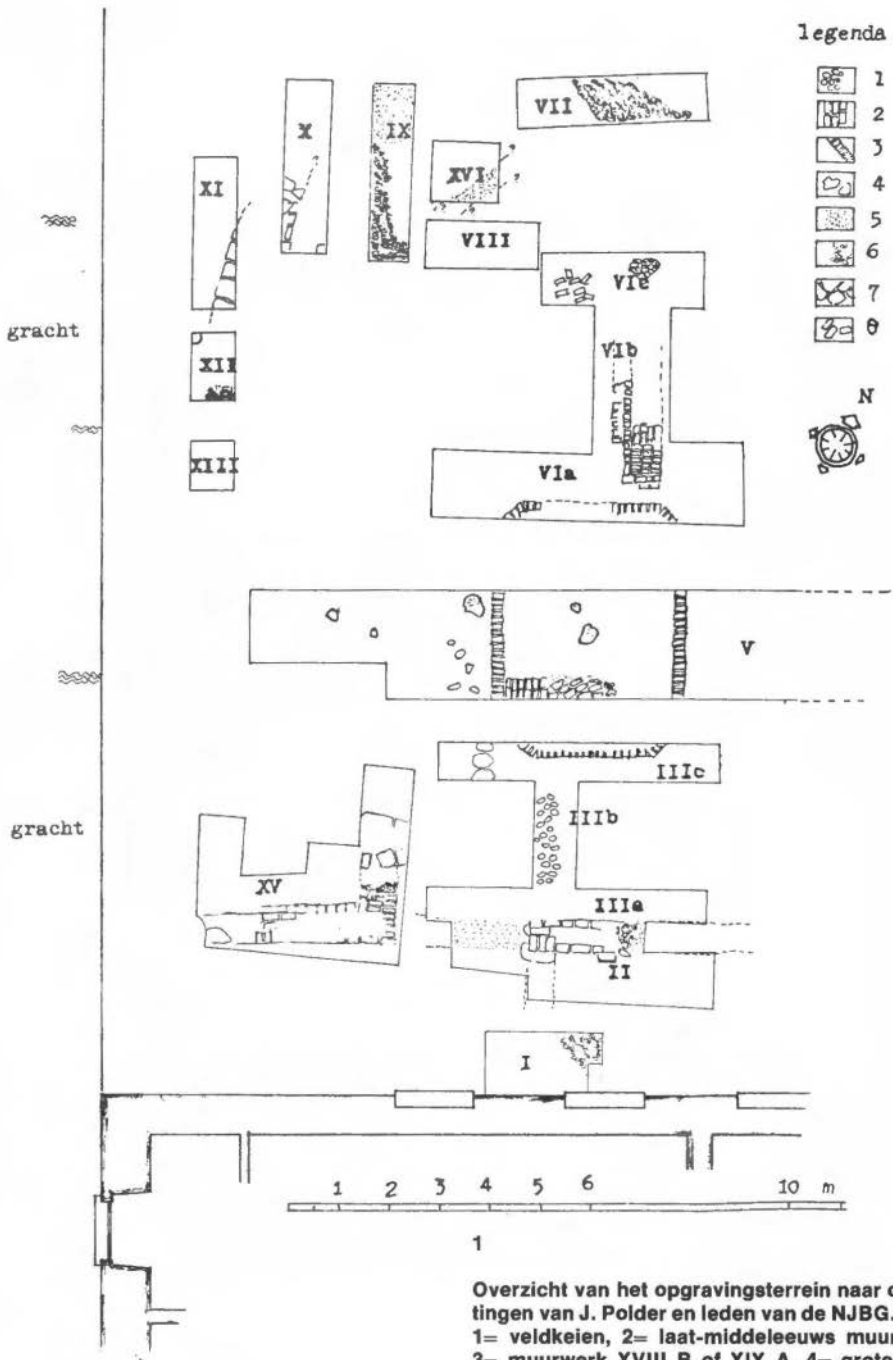
Het meest waarschijnlijke is de Oost-West lopende muur in put II, IIIa en in put XV. Zekerheid hebben we ook over het stuk dwarsmuur in het oostelijke gedeelte van put XV. Tussen de westelijke wand van put XV en de gracht ligt ergens een Noord-Zuid lopende dwarsmuur. Ook de resten in put XII en XI moeten we tot een dergelijke sluitmuur rekenen ook al zouden ze niet toebehoord hebben aan hetzelfde gebouw als de fundamenten in put XV. De vondsten in put X zouden er op kunnen wijzen dat hier wederom een Oost-West muur heeft gelopen. Gerekend van dit punt tot aan noordzijde van het binnenplein is de afstand precies 10,5 m ($3 \times 3,5$). De afstand tussen de westelijke grachtwand van het terrein en het fundament in sleuf VI is wederom 10,5 m. Toeval? Wanneer we nu precies 7 meter afpassen vanaf de zuidmuur komen we in sleuf V uit. Precies in de lengterichting van de sleuf ligt een aantal veldkeien met kalkmortel. Ook hierover kan een Noord-Zuid muur gelopen hebben. Wanneer we uit gaan van deze standaardmaten kunnen we een gebouw van 24,5 bij 10,5 reconstrueren. In het gebouw zijn op deze wijze de volgende vertrekken te reconstrueren (zie ook tekening reconstructie middeleeuws huis): aan de noordzijde een ruimte van 10,5 bij 10,5 m.; dan een ruimte van 7 bij 10,5 meter. Dit kunnen representatieruimten geweest zijn. Ruimten die een Drost van Twente wel nodig zou kunnen hebben. Aan de zuidzijde lag nu het woongedeelte

bestaande uit een hal van 7 bij 7 meter en een ruimte daarachter van 3,5 bij 7 meter, die mogelijk nog door midden gedeeld geweest kan zijn en dienst voor het slapen gedaan kan hebben. Deze gehele reconstructie poging is enkel theorie en kan bijzonder gemakkelijk weerlegd worden. Het kan gedeeltelijk bestaan hebben, er kan later een ruimte bijgebouwd zijn, er kan een gedeelte afgebroken zijn, terwijl aan de andere zijde een stuk bijgebouwd kan zijn. Dit is allemaal mogelijk. Het is wel opmerkelijk dat juist in dit gedeelte van het terrein de grootste puinconcentratie voorkomt.

Toen deze reconstructie klaar was en deze zo fraai klopte, zijn wij gaan twifelen of de maat van 3,5 m. wel toegepast kon worden. Een twijfel die weggenomen werd toen we deze maat ook terugvonden in het kasteelterrein. Het terrein is namelijk 38,5 m. ($11 \times 3,5$ m.) breed. Een soortgelijke indeling als hierboven beschreven vinden we ook bij de Drostenhof in Wolbeck uit 1554 30). De indeling was een ideaal type en het klassieke voorbeeld van de 16e eeuwse wooncultuur. 31).

Er blijft nu nog het hoekfragment over dat in put II, IIIa werd gevonden. De hoek is wederom op precies 3.50 m. van de muur van de huidige zuidvleugel af gelegen. Trekt men nu de dwarsmuur, die de grote kelder van dit gedeelte in tweeën deelt, door naar buiten dan heeft men wederom een vierkant met zijden van 3,5 meter.

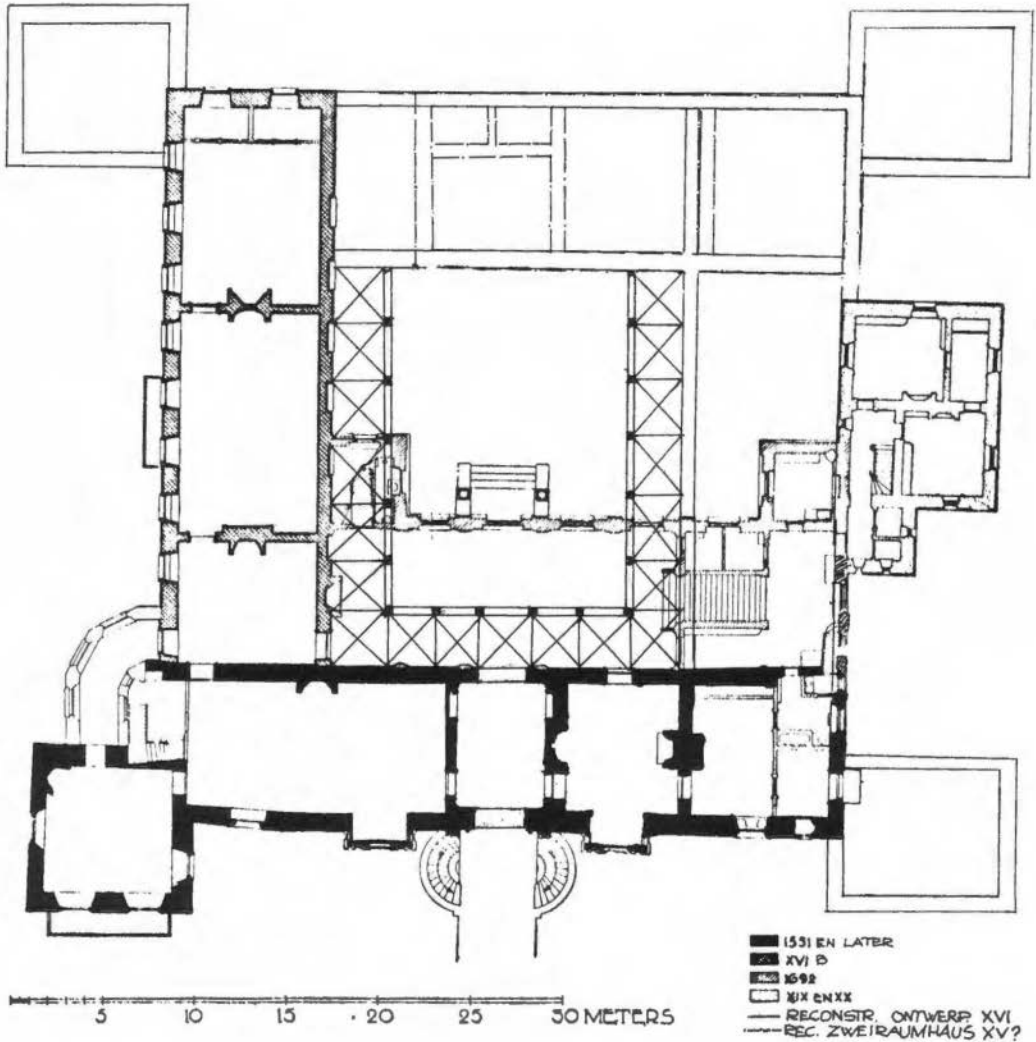
De grote hoeveelheid brandsporen deed bij ons de vraag rijzen wanneer en bij welke gelegenheid het kasteel of een gedeelte ervan afbrandde. Misschien in de Gelderse oorlogen? Misschien verbrandden de broers van

Overzicht van het opgravingsterrein naar opmetingen van J. Polder en leden van de NJBG.

1= veldkeien, 2= laat-middeleeuws muurwerk, 3= muurwerk XVIII B of XIX A, 4= grote veldkeien, 5= kalkmortel, 6= puin, 7= fundament van Bentheimer zandsteen, 8= losse kloostermoppen.

3

2

Ursela van Werdum met hun benden uit wraak voor de terechtstelling van hun zuster het? Geen kroniek vermeldt het.

De vaste grond ligt op Twickel bijna 2,50. beneden het maaiveld. Wanneer is het terrein zo opgehoogd? Waarschijnlijk toen de grachten werden gegraven. Jacob van Deventer toont ons een brede binnengracht, een brede singel en een wijde buitengracht. Deze

Plattegrond van de bel-etage van het kasteel met daarin geprojecteerd het mogelijke ontwerp voor het renaissance-kasteel en de reconstructie van het laat-middeleeuws 'Zweiraumhaus'. Ondergrond overgenomen uit de Mon. van Gesch. en Kunst met een aanpassing van de datering van de verschillende onderdelen.

grote werken kunnen wel zoveel aarde opgeleverd hebben dat een dergelijke grote ophoging mogelijk werd.

Het Renaissancekasteel

Omstreeks 1550 heeft Goossen van Raesfelt volgens Ter Kuile het oude gebouw geheel vernieuwd of herbouwd 32). De stichtingssteen noemt 1551 als bouwjaar voor 'desse port'. Nieuwbouw of herbouw? Volgens ons het eerste. En wel om het volgende: Goossen van Raesfelt was afkomstig van het huis Ostendorp aan de Lippe 33). Aan de Lippe heerste in die tijd een grote bouwactiviteit. Hier bouwden leden van de 'Lippeschule' grote lustsloten waarvan het in 1552 begonnen slot Horst het belangrijkste voorbeeld is. Hierna ontstonden de kastelen Geist, Assen, Hovestadt en Crassenstein 34). Deze kastelen werden gebouwd om een vierkant binnenplein, dat door een rijkbewerkte poort toegankelijk was. Op iedere hoek stond een indrukwekkende vierkante paviljoentoren.

3

Foto-montage van een overzicht van het opgravingsterrein gezien vanaf de bovenverdieping van het kasteel.

De wanden van de binnenplaats waren door middel van bogen geopend naar een galerij die meestal langs de zijden liep. Uit bovengenoemde Ligger weten we dat ook op Twickel de wanden van de binnen geheel of gedeeltelijk met zuilarkaden geopend was naar een galerij.

De galerij zal toen het frontgedeelte in 1692 werd verdubbeld verdwenen zijn.

Iets dergelijks zal Goossen van Raesfelt zich ook voor Twickel kunnen hebben voorgesteld. Door de onrustige tijden en gewijzigde omstandigheden in de tweede helft van de 16e eeuw, is het nooit voltooid. Eerst verrees de poort, die hij liet sieren met een stichtingssteen en het jaartal 1551. Het gedeelte links van de poort werd het volgende jaar gebouwd. Dit is op te maken uit een tekening van het kasteel van Abraham de Haan uit de eerste helft van de achttiende eeuw 35). Hij tekende op de muren van dit gedeelte muurankers die het jaartal 1552 vormen. De opzet is hetzelfde gebleven. Ongeveer tegelijkertijd zal de hoektoren ge-

5

4

15e eeuwse fundament in sleuf VI

bouwd zijn. Het gedeelte rechts van de poort moet jonger zijn, getuige een bouwnaad en ander steenformaat. In dit gedeelte werden dezelfde kelder-vensteromlijstingen gebruikt als in de zuidvleugel die door Ter Kuile 36) in de eerste helft van de 17e eeuw gedateerd werd. De bouw tijden van deze beide laatste gedeeltes moeten volgens ons dicht bij elkaar gelegen hebben. De bouwmeester had voor het kasteel een bepaalde verhouding in gedachten. De lengte van de gehele voorgevel zonder toren bedraagt 36.80 m. en de diepte 9.15 m. Deze maat vindt men ook terug bij de toren 9.20 x 9.20 m. De zuidvleugel heeft dezelfde diepte maar niet dezelfde lengte. Hier gebruikte hij namelijk de gehele lengte van het terrein, nl. 42 m. 37). Hoogstwaarschijnlijk zullen op het terrein nog oudere gebouwen aanwezig zijn geweest. Men zal de Drost tijdens de bouw toch niet in de open lucht hebben laten slapen?

Jacob van Deventer tekende in 1560 een gebouwencomplex rond een binnenplaats. Aan drie zijden gesloten maar juist het gedeelte dat de tegenwoordige voorkant vormt is niet aanwezig 38).

B. Olde Meierink

- 30) Mummenhoff, a.w., p. 305 - 313.
- 31) Mummenhoff, a.w., p. 25 - 27, afb. 19 g.
- 32) Mon. van gesch. en kunst IV, 1, p. 10.
- 33) Mummenhoff, a.w., p. 232.
- 34) Klapheck, R., Die Meister von Schloss Horst im Broiche. Das Schlusskapitel zur Geschichte der Schule von Calcar, Berlin 1915.
- 35) Afb. bij Timmerman, a.w., p. 143.
- 36) Mon. van Gesch. en Kunst, IV, I, p. 12 en 14.
- 37) Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist, Foto- en tekeningarchief, calques van opmetingen van W. Johan 1897/1898. bewerkt door E.A. Canneman 1934. Schaal 1 : 100.
- 38) Afb. bij Stroink, a.w., p. 198.

Een reis via Duitsland en Frankrijk naar Engeland

Vorig jaar kwam in het jaarboek van de Heimatverein Bentheim een artikeltje voor van de heer Maschmeijer uit Nordhorn waarin hij o.a. schreef dat hij in het Musée Condé in Chantilly in Frankrijk een afbeelding had ontdekt van de noord-oost zijde ofwel de achterzijde van het kasteel van de familie van Heyden, de voormalige Commanderie der Duitse Orde in Ootmarsum. Dit was niet alleen een prettig bericht voor de Stichting Heemkunde Ootmarsum, maar nog meer voor schrijver dezes, bestuurslid van die Stichting Heemkunde, die op nog geen honderd meter woont van de plek waar de Commanderie (tot 1629), of 'huis Ootmarsum' (tot 1811), of Drostenhuis in de volksmond, heeft gestaan en in de straat die er naar is genoemd. Het originele schilderij was in 1922 verkocht op een veiling in Londen. Toen kwamen de vragen: door wie verkocht, aan wie verkocht, waar kan zich dat schilderij van 1650 nu bevinden, hoe zou het er uit zien, hoe groot, is het een Hobbema of een Ruysdael, zou er nog wat van de omgeving in die tijd op staan? Allemaal fascinerende vragen waarvan de antwoorden een amateur-historicus wat kunnen leren en voor een Stichting Heemkunde interessant zijn. Nieuwsgierigheid, weetgierigheid omtrent de historie van eigen omgeving wellen dan op en als dan de Heer Maschmeijer ook nog schrijft 'verbleib unbekannt' kan men er zich helemaal niet meer bij neerleggen en besluit men al het mogelijke te doen om het voor Ootmarsum zo interessante schilderij op te sporen, maar hoe pak je zoiets aan?

Wat gebeurde echter? Plotseling kwam

het geluk tot ons. Het was op een woensdagavond 18 juli. 's Zomers geeft de Stichting Heemkunde op deze avonden dia-voorstellingen in Hotel Het Wapen van Ootmarsum, over ontstaan, historie, merkwaardige gebouwen, flora en fauna van Ootmarsum en omgeving. In het begin van het programma zag men vorig jaar vanzelfsprekend een dia van de tekening uit Chantilly en dan vertelden we er bij dat we niet wisten waar zich het originele schilderij bevindt en dat we dat wel graag zouden willen weten. Je weet maar nooit, in de zaal zijn mensen uit alle hoeken van het land. Veke weken hielden we dat vol. Misschien was er ooit iemand die iets meer kon vertellen of een hint kon geven en jawel... op 18 juli was het zo ver. Mevrouw Lans kwam in de pauze bij ons. Ze werkt op het Rijksbureau voor Kunsthistorisch Documentatie en verklaarde zich bereid daar eens naspeuringen te doen naar het schilderij. Ze kreeg van ons het jaarboek van de Graafschap Bentheim te zien op blz. 63. Op 7 augustus schreef ze dat haar naspeuringen geen succes hadden opgeleverd en vroeg als steun een afbeelding van de tekening en het bijbehorend verhaal. Op 22 augustus zijn er foto's klaar en krijgt ze het gevraagde, foto's en fotocopies. Begin september stuurde ze een lange brief. Het nadere onderzoek heeft nu wel resultaat opgeleverd. Wat in het Franse Musée Condé hangt is een tekening die vroeger behoorde tot de verzameling Goll en vertoont **een deel van het originele schilderij**, alleen het gebouw. Het origineel van 15½ x 20½ inch is net als de tekening een Hobbema. De verzamelaar en expert op het gebied van Nederlandse

M. Hobbema, Het Huis te Ootmarsum. Coll. H. Astor

tekeningen Frits Lugt schrijft deze tekening toe aan J. van Ruisdael, zo ook Maschmeijer.

Het originele schilderij werd op 4 mei 1922 door veilinghouder Christie, Manson and Woods onder no. 94 en met de titel 'a castle on a canal' verkocht aan Legatt voor 6510 (vermoedelijk Engelse ponden). Legatt kocht het voor J.J. Astor. Als omschrijving stond er in de veilinggids:

A landscape, exhibiting a highly picturesque scene, in the atmosphere of a cloudy summer's day; in the foreground a winding road by the side of a canal, along the bank of which, in front, are a fallen tree and an angler. Near by may be observed two peasants, a man and a woman, passing through a grove of trees towards a farm building. A punt, containing two anglers, is on the water; a group of castellated buildings is seen beyond.

In 1952-53 bevond het zich nog in de Astor-verzameling en hing in Londen op een tentoonstelling Dutch Pictures 1450-1750 in de Royal Academy of Arts onder no. 381. In de brief zijn fotocopies van het schilderij en de tekst uit de veilinggids van 1922 benevens van de tekening bijgesloten. Het advies luidt: vraag de Witt Library aan de Portman Square in Londen of het schilderij zich nog in diezelfde verzameling bevindt. Aldus worden op 3 september drie dingen gevraagd: is het nog in de verzameling, wat is dan het adres van Astor en kunnen er kleurenfoto's van het schilderij worden gestuurd. De Witt Library antwoordt op 20 september dat het zich volgens haar laatste inlichtingen nog steeds in die verzameling bevindt en geeft het adres van J.J. Astor in Sandy; voor foto's het adres van Christie, enz. Na enige dagen antwoordt Christie dat alle negatieven van voor 1940 in de oorlog zijn verwoest en verwijst naar Leggatt Brothers de kopers van 1922. Deze antwoorden 14

okt. hetzelfde als Christie en geven het adres van Lord Aster in Wantage. Op 9 oktober antwoordt J.J. Astor dat hem niets bekend is van een schilderij.

TEL. GAMBURGH HOUSE
810 COBE DRIVE

HATLEY PARK,
HATLEY ST GEORGE,
SANDY, BEDS, SG19 3HL

4th October, 1973.

Dear 'r. Klaas,

Thank you for your letter of September 25th.

I suggest you write to my cousin, Lord Astor of Haver, Haver Castle, Edenbridge, Kent, who might be able to help you.

I regret I do not know about the picture.

Yours sincerely,

J.J. Astor

J. J. Astor

Dat is vreemd want in 1953 had hij het nog op de expositie in Londen, of zou het een andere J.J. Astor zijn? Als je dan zo ver bent, wordt het wel geen obsessie, maar je besluit toch tot het uiterste door te gaan en niet los te laten waar je je in hebt vastgebeten. J.J. Astor geeft in elk geval het adres van zijn neef die op een kasteel in Kent woont. Die zou er wel meer van weten. De zoveelste brief gaat 10 oktober de deur uit. Op 21 oktober komt het antwoord er op van neef Lord Astor in Edenbridge in Kent. Eindelijk treffen we iemand die er blijkbaar iets meer van schijnt te weten. Hij schrijft alles doorgestuurd te hebben naar zijn broer in Reading. Deze bezit volgens hem het schilderij en kan alle gewenste inlichtingen geven. Het is Hon. **Hugh** Astor op de Folly Farm Sulhamstead bij Reading. Hebben we beet? Het be-

gint er op te lijken. Nee hoor, er komt geen antwoord van dit adres op onze bekende vragen en alles lijkt tevergeefs te zijn geweest.

Op 27 oktober echter komt er een brief van een Astor uit Londen. Zou het de zoveelste Astor zijn? Het blijkt de broer van de Folly Farm te zijn gezien de voornaam en handtekening **Hugh**. Het is dus een en dezelfde persoon en hij zegt dat hij de meest door ons gezonden brieven van de laatste tijd heeft ontvangen van zijn familie. Folly Farm heeft hij als buitenverblijf. Hij schrijft dat het schilderij in zijn bezit is. Hij heeft geen kleurenfoto en zal daarom een zwart-witte bijsluiten. Helaas, er zit geen foto in de brief. Hij vertelt ook nog dat het schilderij op verschillende tentoonstellingen is geweest in Engeland en de Verenigde Staten. Het heeft er de schijn van dat een maandenlange correspondentie nu spoedig beëindigd kan worden. Dat is maar goed ook, want het begint bijna verwarrend te worden met al die Directors, Monsieurs, Majors en Lords. Het hele gezin leefde overigens mee en als er dan weer een kleurige enveloppe met de Engelse koningin er op arriveerde bracht men die enthousiast naar binnen en werd vertaald. Als de één een bepaald woord niet wist, schoot de ander van de kinderen wel te hulp.

De volgende dag komt er weer een brief waarin staat dat we binnen een week of tien dagen een foto zullen ontvangen. Het wordt spannend. Eindelijk op 14 november komt de lang verwachte brief compleet met grote zwart-wit foto van het schilderij. Er staat inderdaad veel meer op van de omgeving dan op de tekening van Chantilly en wat staat er rechts onderaan? De naam van de schilder: *M. Hobbema!*

Hiermee is de reis beëindigd en het doel van de reis bereikt, een reis ofwel een speurwerk van vier maanden en wel van 18 juli tot 14 november.

Grote vreugde bij de Stichting Heem-

kunde, grote vreugde bij ondergetekende, maar vooral bij Drs. A.L. Hulshoff.

Het bezit van de zaak is het eind van het vermaak, luidt een oud gezegde, maar dat is in dit geval niet helemaal waar, want er komt nog een aardig vervolgje. Het Rijksmuseum te Enschede was toen al begonnen met de voorbereidingen voor een expositie met o.a. werken van Ruysdael en Hobbema in 1980.

Nadat men mededeling had gekregen van deze ontdekking zijn de conservator en zijn medewerkster naar Engeland gereisd, naar Hon. Hugh Astor aan de Blackfriarslane in Londen. Deze stemde erin toe dat zijn schilderij aanwezig is tijdens de tentoonstelling van deze kunstwerken; of zou onze vasthoudendheid daar ook nog ietwat aan hebben meegewerkt?

G. Klaas

Heropening Rijksmuseum Twenthe

Zoals bekend wordt geacht is de nieuw-, aan- en verbouw van het museum in februari 1978 van start gegaan. De expositieruimten bleven voor het grootste deel tot 1 november 1978 opengesteld. Naarmate het jaar echter voortschreed werd duidelijk, dat het onmogelijk was het museum verder toegankelijk te houden. Door de langdurige vorstperiode 1978/1979 zijn de bouwwerkzaamheden aanzienlijk vertraagd. Het aannemersbedrijf Ribberink te Hengelo heeft de bouw dan ook pas in oktober 1979 kunnen opleveren. De komende maanden worden besteed aan interne werkzaamheden. Zo krijgen alle expositiezalen een nieuwe schilderbeurt en komt in de schilderijenafdelingen nieuwe vloerbedekking. Daarna volgt de vernieuwde inrichting. Dit betekent, dat de openstelling van het complex nog enige maanden op zich laat wachten. Het ziet er naar uit, dat de heropening samenvalt met het begin van de jubileumtentoonstelling naar aanleiding van het vijftig-jarig bestaan van het Rijksmuseum Twenthe. Deze schilderijenexpositie, getiteld 'Oost Nederland Model', is gewijd aan het Landschap, Stads- en Dorpsgezicht in Oost Nederland in de 17e en de 19e eeuw. Tientallen schilderstukken van de hoogste kwaliteit worden bijeengebracht, niet alleen uit Nederland maar ook uit Frankrijk, Engeland en Duitsland. De volledig geïllustreerde en gedocumenteerde catalogus met meer dan dertig afbeeldingen in kleur, zal vanaf 1 februari 1980 voor f 22,50 bij het museum verkrijgbaar zijn. De tentoonstelling zal vanaf 3 april 1980 voor de bezoekers toegankelijk zijn en op 25 mei worden gesloten.

De interregionale cultuurgeschiedenis zal een sterk gewijzigde presentatie ontvangen. Zo is de prehistorische afdeling geheel gemoderniseerd. Er komen expositiethema's naar voren, die niet eerder zijn getoond. Een zaal is gewijd aan de ontwikkeling van de bouw van versterkte woonplaatsen in Twente, te beginnen bij de Hunenborg in Volthe, vervolgens de resultaten van opgravingen van enige havezaten, de ontwikkeling van kloosterlijke eenheden, zoals de opgravingsresultaten op het Stift Weerselo en de localisatie van de sedert 1825 verdwenen Commanderie van de Duitse Orde te Ootmarsum. De bouwgeschiedenis van de Twentse boerenerven in hun verschillende vormen wordt gepresenteerd en geïllustreerd als een inleiding tot het bezoek aan het Losse Hoes.

Een geheel nieuw aspect binnen het verzamelgebied van het museum vormt de bekende tegelverzameling van Dingeman Korf, die in bruikleen is ontvangen. Deze collectie, die tegels omvat van de 16e tot de 19e eeuw zal in een chronologisch-educatieve presentatie worden opgesteld in de van glas voorziene galerij rondom de grote binnentuin.

A.L.H.

Hendrikus Klaassen

'Aan een rijk leven is een einde gekomen'.

Deze tekst stond boven aan de rouwbrief.

Zo'n zes á zeven jaar geleden, maakte ik voor het eerst kennis met H. Klaassen en vroeg hem of hij mee wilde werken aan een plaatselijke heemkundegroep.

Het leek wel of hij er al jaren op gewacht had. In alle rust had hij, achteraf wonend, knipsels verzameld over plaatselijke gebeurtenissen in plakboeken, die verder versierd waren met foto's, rouwprentjes enz.

Enthousiast als hij was, gingen we op pad om de oude boerderijen te fotograferen. Overal waar we kwamen was men blij hem te zien, verwachtte men een grap of nieuws en konden we moeilyk weggomen.

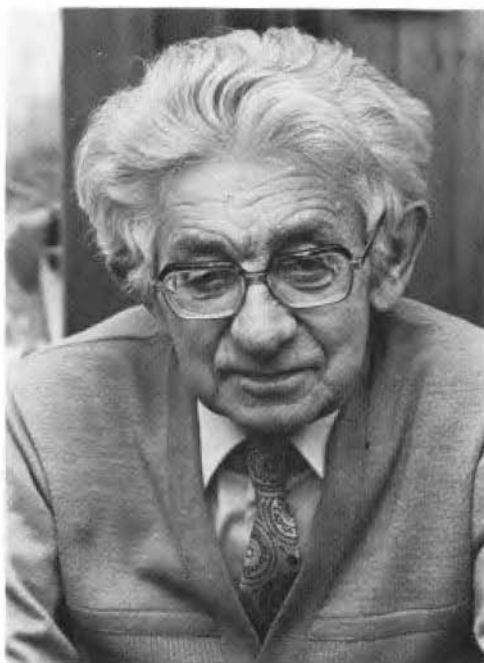
Zelf nam hij ook hier en daar foto's.

Van lieverlee ging hij de kenmerken van de boerderijen en de zaken die bij het 'los hoes' hoorden in het dialect opschrijven in zijn mooie, krachtige handschrift.

Een andere keer gingen we naar het horstenlandschap in zuidelijk Albergen en hij vertelde waar hij als 'koojongen' liep en hoe het er vroeger uitzag. Veel herinnerde hij zich nog van zijn vader, die hij vaak noemde.

Treffend was hoe hij zo goed op de hoogte bleef van alle gebeurtenissen, familierelaties door en door kende en eenmaal een volkstelling uit 1748 gelezen, dan bleef dat als 't ware in zijn geheugen gegrift.

Hij 'kuierde' graag en daarom had hij veel plezier in het veldnamenonderzoek. Zijn sectie had hij als eerste klaar. Veel steun hadden we van hem bij de

naamverklaringen die in de regel erg eenvoudig waren.

Alle nieuws dat bij de werkgroep binnenkwam nam hij gretig op en op kladblaadjes gaf hij zijn commentaar, steeds voorzien van zijn naam.

Hij laat een schat aan herinneringen en verhalen achter over het eenvoudige leven van vroeger, dat op een humoristische wijze beschreven is.

Wij zijn dankbaar, dat we met hem mochten werken.

Mevr. M. Hesselink-v.d. Riet
Heemkunde Albergen.

Keurmedig of eigen? De rechtspositie van de boeren op de Duvelshof in De Lutte

In no. 3 jg. 8 van dit tijdschrift verscheen een zeer uitvoerige bijdrage van de hand van de heer J.J.H. Meijer over de geschiedenis van de Duvelshof in De Lutte. Met alle waardering voor de vlot geschreven en heldere uiteenzetting van de heer Meijer meen ik toch enig voorbehoud te moeten maken ten aanzien van zijn conclusies wat de rechtspositie van de bewoners op dit boerenerf betreft. De heer Meijer wijst namelijk op een 'merkwaardige oorkonde' van 1461, volgens welke 'Johan en Fenne zich als horigen aan het klooster en wel als keurmedigen' geven. Een van hun kinderen zal vrij wezen, niet twee; en daaruit wordt door de heer Meijer geconcludeerd dat 'de bepalingen omtrent de horigheid binnen de echte van het klooster Frenswegen afwijken van de rechten, geldend in de Twentse bisschoppelijke hoeven'.

Van afwijkingen zal er in het horigenrecht zeker wel sprake zijn geweest; maar in dit geval hebben wij te maken met een niet correct gelezen en dus foutieve interpretatie van voornoemde oorkonde. Deze zegt dat voor de richter te Oldenzaal Pelegrym ten Toerne verschenen zijn 'Johan Duvelshoff Egbertes echte sone en gaff em daer coermedich en dienstachtich den cloester ten Marienwolde gheleghen bij Northoirne So wanneer dat Johan vors (creven) sterft so mach dat Cloester nemen eyn syn beste'. Johan trad aldus in de keurmede van het klooster, en wel in tegenstelling tot zijn vrouw want, aldus de oorkonde, 'Fenne syn echte wyff gaff oir eghen na den Erue Beholdelich eyn unbenoemt kint en dat sal wesen yn der seluen echte daer Johan

voirs. yn is'. Fenne wordt dus 'eyghen na den Erue'. Wat betekent dit? In de codificatie van het recht der bisschoppelijke hoeven in Twente van 1546 komt het begrip 'eigen' of 'egen' meermalen voor, meest in de combinatie 'egen na der doet' en als synoniem van 'belmundich', met als gevolg dat de nakomelingen van 'eigen luden' geen recht op de nalatenschap hadden, maar alle bezit, zowel roerende als onroerende goederen, de heer toeviel. Dit is echter op Johan en Fenne helemaal niet van toepassing, want hun wordt verzekerd dat zij 'moghen des erues gebruiken na ynholdinghe des Lantrechtes en bezitten myt oren kindern myt willen des Conuents'. 'Eigen' betekent hier 'hofeigen' of 'hofhorig' conform de definitie van Massink; dienovereenkomstig belooft het klooster de echtelieden ook hen te beschermen: het wil hen 'vordeynghen ende bystandich wesen als oren horighen lueden'. De rechter Pelegrym was gestorven voordat hij de oorkonde had verzegeld, waarop in 1473 zijn opvolger Arnd de Yegher de inhoud in tegenwoordigheid van getuigen en van de echtelieden heeft voorgelezen en een nieuwe oorkonde opge maakt onder handhaving van de oude tekst, waaraan hij zijn zegel hechtte, nadat opnieuw was bevestigd: 'dat sich Johan vors. cormedich en Fenne vors. also desen vors. Cloester eyghen ghegheuen hadden'.

De hofrechten van de voormalige bisschoppelijke hoeven in Twente zoals deze in 1546 gecodificeerd werden, bepaalden dat een vrije die zich in de hofhorigheid of ook in de keurmede begeeft, daarvoor een van zijn kinderen als vrij mag aanwijzen, maar er

wordt daarbij uitdrukkelijk een voorbehoud gemaakt 'inden se dat bescheyden als se yn den hof gaet, anders nycht'. In dit geval hebben de echtelieden Duvelshof slechts de keurmede voor een kind gevraagd, terwijl alle anderen hofeigen zouden zijn even als hun moeder.

Een ander geval, waarin twee kinderen worden 'vrij' gegeven, kennen wij uit 1636. Toen Luycken ten Duvelshof en zijn vrouw Geese zich 'in den Eigenthumb'-aldus de oorkonde - van het klooster begaven, werd hun verzekerd dat zij 'naar umbgang van thien Jahren twey freye kinder zullen mogen noemen'. Het recht van de horigen van het klooster Frenswegen correspondeerde in dit opzicht met hetgeen gold voor de bisschoppelijke horigen in Twente.

De heer Meijer schrijft dat de echtelieden Duvelshof zich in 1461 aan het klooster 'als horigen... en wel als keurmedigen' gegeven zouden hebben, maar daarmee wordt voorbijgegaan aan het duidelijk onderscheid dat door beide rechters van Oldenzaal in resp. 1461 en 1473 wordt gemaakt tussen de begrippen 'cormedich' en 'eyghen', en dat zo kenmerkend is voor het horigenrecht van Twente. Slechts Johan werd keurmedig; Fenne werd hofeigen.

Bezien wij nu een ander verschilpunt dat de heer Meijer heeft uitgewerkt, namelijk dat de 'keurmedigen' van het klooster Frenswegen erfwinning moesten betalen. Dit inzicht kan ik ook niet delen; ik geloof dat ook deze in 1501 genoemde Johan - niet die van 1461 - 'eigen' d.w.z. hofeigen is geweest. Uit alle oorkonden blijkt dat het klooster altijd erop heeft gestaan dat slechts 'eigen luiden' de Duvelshof bebouwden. Dus wordt in de pachtovereenkomst van 1564 gezegd: 'voirt als de olden dat erve vorg(emelt) overgeven sal unse convent vorg. dar dan van nemen eyne erfwynnunge na wyse unde ghewonte in den laende, unde de daer dan wedder up hyliket sal eigen

syn unde hyliken an eigen personen dat en weer sake he anders myt den convente vors. in frundtschap verdragen konde', en een formulering van gelijken zin wordt gebruikt in 1671. In de brief van erfwinning van 1601 voor Jan ten Duvelshof wordt bepaald, hij 'sall sich mith sein huisfrouw wederomb eigen geben nha des guides art glick seine voroldern gedain hebben', en gedurende de erfwinning van Johan en Hermken in 1692 wordt overeengekomen, 'dass so wohl die fraw alss dero auffm Erbe gebohrener Eheman sambt dero Jetziger thochter Jennichen und anderen von Godt Ihnen bescheerenden Kindern (dem Kloster) mit volligem aigenthumb verpflichtet seyn sollen'.

Uit deze gezichtshoek moet ook gezien worden een ander vermeend verschilpunt dat de heer Meijer afleidt uit het feit dat het klooster na de dood van Johan Duivelshof in 1635 de helft van zijn nalatenschap neemt. Ook van de bisschoppelijke Twentse hoeven wordt volgens Massink de helft van het roerende gedeelte van de nalatenschap opgeëist en uitgenomen, dus een ander punt van overeenkomst.

De bewoners van het erf Duvelshof waren in hun stand 'hofeigen'; natuurlijk was er geen band met de bisschoppelijke of (1546) keizerlijke hoofdhof te Ootmarsum, want bij de verkoop in 1455 kwam de Duvelshof als een 'doorslachtich eygen guet' aan het klooster, d.w.z. zonder leenplicht of andere soortgelijke verplichtingen. Ongetwijfeld is de min of meer toevallige woonplaats van de eigenaar - de heer - van een hofeigen boerenerf van weinig of geen belang geweest, want die kon immers door verkoop of ruil of boedelscheiding gemakkelijk wijzingen ondergaan. Belangrijker was zeker het behoren tot een marke, een buurschap, of een bepaalde landstreek van het erf zelf. Zo heeft Massink in de inleiding van zijn proefschrift erop gewezen dat het

horigenrecht van de hof Espelo en van een aan de proosdij van Oldenzaal toebehorende hof identiek was met hetgeen gold voor de bisschoppelijke hoeven; hij postuleert wel verschillen met de hoeven van Werden en Prüm, beide abdijen in Duitsland, zonder deze echter te specificeren.

De oorkonde van 1461 verwijst naar 'ynholdinghe des Lantsrechtes' en de erfwinningbrief van 1564 op 'wijse unde ghewonte in den laende'; in 1696 worden de bepalingen omtrent de erfovergave aan de erfgenaam en het gebruiksrecht van de lijftocht door de boermannen van de marke Lutte 'na ouder gewoeneheit en marcke rechte' vastgelegd, en op deze basis worden de verdragen tussen het klooster als goedsheer en zijn hofhorige boeren op de Duvelshof opgemaakt. Dit alles lijkt mij voldoende bewijs ervoor dat het klooster Frenswegen zich ten opzichte van de rechtpositie van de bewoners op de Duvelshof richtte naar het recht dat gold voor de marke Lutte en het land van Twente.

Weliswaar bestond de mogelijkheid dat er afzonderlijke overeenkomsten 'in frundschap' werden getroffen, maar er heeft nooit een specifiek horigenrecht van Frenswegen bestaan.

Dr. H. B. Voort
Gildehaus

De geciteerde oorkonden berusten in het Fürst zu Bentheimsche Archiv te Burgsteinfurt (sign. X. Rep. Kloster Frenswegen IV. 5 en 8)

Gehoord en gelezen

Twentsche Courant 1979

18.9 Molen in Saasveld heeft weer een kap; 25.9 Restauratie twee huizen Oud Borne; 26.9 Sporen oude landbouw in Hasseler Es; 3.10 Financiering herbouw Stenderkast nog niet rond; 4.10 Weer

oude vondst tijdens opgravingen (Enschede); 5.10 Bij de aanleg van De Heurne Sebastopol blootgelegd; 6.10 Woordenboek is meermanswerk; 8.10 Onder de Marktstraat liggen nog sporen van stadsgracht; 18.10 Laatste resten van Tubantia; 22.10 Overijsselse Molen krijgt in toekomst waakhondfunctie; 22.10 Textielmuseum krijgt Engelse spinmachine; Overijssels Landschap wordt toch eigenaar. Het Smalenbroek in andere handen; 8.11 Wierenga opent fraaie 'Broeierd'; 9.11 Terugkeer kostbare munten op Twickel; 13.11 St. Maarten rijdt door Losser; 21.11 Midwinterhoornblazers zijn 't eens: Buurtschappen zullen naar oude traditie terugkeren.

Serie 'Met andere ogen' met tekeningen van El Bédoui: 15.9 Rustieke vijver geeft cachet aan 'Scholtenhagen'; 22.9 Grote eenvoud het kenmerk van N.H. Kerk in Overdinkel; 29.9 'Schuttersveld' dateert van voor stadsbrand; 6.10 Alle Lonneker wegen leiden naar de kerk; 13.10 Grote Kerk niet de eerste in Enschede; 20.10 Historische kern Losser attractief gerestaureerd; 27.10 Imposante gevelwand waarin Concordia domineert; 3.11 Kerkelijk centrum voor heft van Buurse.

Serie W. Rietman, Dag stedeke van gisteren (Diepenheim): (Voorzover verkregen) 15.9 Kleine karmse bij de Pol; 22.9 De school van Markvelde; 6.10 De meester van Markvelde; 17.11 De grootste nederlaag.

Tubantia, Dagbl. v.h. Oosten 1979

14.9 Molen Saasveld gaat in November weer draaien; 15.9 Diepenheimse Molenbeek en Ruenbergerbeek van bijzondere kwaliteit; 15.9 Veenmuseum: historie bewaren voor nageslacht (Vriezenveen); 19.9 Oude autospuits glimt weer van alle kanten (Almelose brandweer); 20.9 Robert Ainsworth volgde het spoor terug van z'n beroemde voorvader; 26.9 Nóg een aanwijzing dat Thomas Ainsworth in een complot zat; 29.9 Overijssel krijgt ook monumentenwacht; 1.10 Museum Buurtspoorweg wil geld en status; 4.10 PvdA kamerleden: oude stations in Twente en Achterhoek redden; 4.10 Gronausestraat ondergronds in veldkeien aangetroffen; 12.10 Dubbele historie bijna in het puin verdwenen (Tubantia, Enschede); 13.10 Verval bedreigt tegeltableau in Zuiderhagen; 10.10 Nog beraad Behoud Delden over sloop van Twickelhuizen; 16.10 Brandmonument wellicht terug naar de Markt; 20.10 Laatste stukje oud Borne, restauratie panden aan Watertorenlaan; 26.10 Johanneskerk torent al drie eeuwen boven Diepenheim uit; 2.11 Baron v. Heeckeren, de eerste echte Twentse milieuridder (Twickel); Museum wil Textielkamer (De Waag Almelo); Midwinterhoornblazers in Everloo. Tijd van de roep; nu ver en zuiver, weer op komst.

Boek en Blad

MOLENS MULDER'S MEESTERS, negen eeuwen watermolens in de Gelderse Achterhoek, Salland en Twente, door H. Hagens

Ongeveer achttien jaar geleden werd de belangstelling van Herman Hagens gewekt voor het fenomeen watermolen. Enige tijd later was hij er door gegrepen en binnen korte tijd wist hij van dit onderwerp meer dan wie dan ook in Oost Nederland. Alleen maar lezen en bestuderen van wat er over de watermolens reeds gepubliceerd was, was hem niet genoeg; hij stelde zelf onderzoek in. Archiefmateriaal, oude kaarten, afbeeldingen etc. leverden hem massa's nieuwe gegevens op van bestaande en meer nog van verdwenen watermolens. Een andere ingang was voor hem het veldwerk: speuren naar veldnamen die aanwijzingen in deze richting konden bieden, gesprekken met boeren. Daarbij doorkruiste hij Oost Nederland vele, vele malen, meestal ook nog per fiets. En langzamerhand wist iedere streekhistoricus in Overijssel en Gelderland wel, dat je bij onderzoek naar watermolens eigenlijk maar één ding kon gaan doen: je eigen onderzoek staken, want Hagens had het allemaal tot in de finesses al onderzocht. Af en toe verscheen hier en daar een artikel over dit onderwerp van zijn hand, doch de ingewijden wisten dat dit slechts het topje van de ijsberg kon zijn, want hij wist meer, veel meer. Al die wetenschap, zorgvuldig gedocumenteerd, had hij opgeslagen in stapels multomappen.

Al een aantal jaren werd er van diverse kanten bij hem op aangedrongen om zijn kennis nu maar eens te publiceren, maar nog steeds ontdekte hij nieuwe zaken, vond hij zijn materiaal nog niet voldoende compleet.

Een paar jaren geleden achtte hij de tijd gekomen om zijn gegevens inderdaad samen te vegen tot een watermolenboek voor Oost Nederland; het resultaat hiervan ligt thans bij de boekhandel en reeds nu in vele huis- en studeerkamers.

Het is een watermolenbijbel geworden, een boek waar letterlijk alles in te vinden is wat te maken heeft met watermolens in het algemeen en met de watermolens, meest verdwenen, in Gelderse Achterhoek, Salland en Kop van Overijssel en Twente.

Of het nu gaat om klimatologische ontwikkelingen door de eeuwen heen, molenbouwkunde, de in dit gebied bedreven waterbouwkunde, o.m. door Gelderse hertogen en Deventer magistraten, het staat er allemaal in. Er is uitvoerig in-

gegaan op de door de eeuwen heen ontstane kunstzinnige en documentaire afbeeldingen van watermolens. Het hoofdstuk 'Molenrechten' rekt voor eens en voor altijd af met de soms nog in deze tijd heersende opvatting dat het molenrecht uitsluitend is te verklaren uit het 'heerlijke recht', wat men daar dan ook maar ooit onder mocht verstaan. De diverse gebruiksmogelijkheden van watermolens als olie-, koren-, grut-, pel-, chichorei-, snuif-, koper-, ijzer-, houtzaag- en papiermolens, met de daarbij behorende technieken wordt uitvoerig uit de doeken gedaan. Ook de molenheraldiek ontbreekt niet.

Na zo in ongeveer honderd pagina's alles, maar dan ook werkelijk alles uiteengezet te hebben wat er aan watermolens vastzit, volgt de wetenschap van Hagens aangaande al die watermolens, welke hij in zijn achttienjarig speurwerk ontdekte.

Keurig gerangschikt per regio en per gemeente volgen zijn beschrijvingen van 76 watermolens in de Gelderse Achterhoek, 16 in Salland en de Kop van Overijssel, en 88 in Twente. Verder noemt hij er nog een aantal, waarover geen absolute zekerheid was te verkrijgen. Al deze beschrijvingen zijn, evenals het eerste deel van zijn boek, uitvoerig voorzien van plaat- en kaartwerk. Al zijn vondsten zijn bijgewerkt tot het jaar van verschijnen, 1979.

Men zou over dit boek eigenlijk alleen maar superlatieven kunnen neerschrijven. Het is boeiend, leesbaar geschreven, compleet, intrigerend en ga zo maar door. Uiteraard ontbreken niet registers en bronvermeldingen en Engelse en Duitse samenvattingen.

Het is naar mijn smaak het beste boek op het terrein der streekhistorie dat in deze eeuw werd uitgegeven. We sluiten ons derhalve gaarne aan bij Harrie Wonink, die het in zijn recensie in 'Tubantia' betitelde als het boek van de eeuw.

De grafische vormgeving van dit prachtige boek werd uiterst bekwaam verzorgd door Sep Bader. Het werd gedrukt door Duoprint te Hengelo en uitgegeven door Uitgeverij Smit te Hengelo. De prijs van de eerste oplaag bedraagt f 115,- en zal daarna stijgen naar plm. f 145,-.

J.J.H. Meijer

J.W.M. Gigengack (+), Twentse woorden en gezegden, dl 1.

(Uitg. Witkam, Enschede 1979; f 92,50)

In zijn eigen Twentse Post is Gigengack lange jaren bezig geweest met het publiceren van wat hij aan Twentse zaken op het gebied van historie, volkskunde en dialect aan de weet kwam. Ieder kon genieten van zijn stukken over ons Twente en het is dan ook geen wonder, dat kenners én liefhebbers met spanning uitzagen naar zijn boek: het beloofde wat te worden.

Nu, daarin zijn we niet teleurgesteld. Integendeel, als er van 'toejuichen' sprake is, dan geldt dat toch wel van de verschijning van 'Twentse woorden en gezegden', dat – gelukkig – geen echt woordenboek is, maar beter een soort systematische encyclopedie van het Twents mag heten.

Gigengack begint met een inleiding, die sterk het karakter heeft van een verantwoording. Kort en krachtig worden de wijze van onderzoek, het systeem van weergave en de motivering uiteengezet, zich toespitsend op een indringend pleidooi voor behoud van ons Twentse taalgebruik in de letterlijke zin des woords.

Daarna volgen de hoofdstukken over het Twentse boerenleven: de zaken op en om het Twentse erf. Huis en hof, bewoners, vee en veeteelt, landbouw en gewassen in cultuur en in het veld, (on)kruid en (on)gedierte, alles passeert de revue. Elk onderwerp wordt diepgaand uitgespit in zijn verschillende facetten als verschijning, gebruik en doel. Steeds wordt van de in het Nederlands gestelde beschrijving de dialectbenaming gegeven, doorgaans in een zinsverband: het dialectwoord cursief, de Twentse zin tussen '.....'. Dit is de grote kracht van het werk: niet Gigengack zelf is aan het Twents spreken, hij laat overal en bij elke mogelijke gelegenheid de Twentenaar aan het woord, liefst de hoogst bejaarde en dan van Haaksbergen tot Hezinge, van Overdinkel tot Rijssen en alle plaatsen en buur schappen daar tussen. Zo krijgen we per onderwerp een overzicht van het totale Twentse woordgebruik, van buurschap tot buurschap dikwijls zo sterk verschillend. Dat citeren uit sprekers-mond doet sympathiek én verfrissend aan, evenals het hier en daar aanhalen van een voor het bepaalde onderwerp ter zake doend stuk dialectliteratuur. Bij dit alles kan de schrijver zélf schrijven en het lezen van dit boek is een stuk leesgenot.

Al met al hebben we zo een objectief verslag, opgetekend uit de monden van de laatste vertegenwoordigers van een vrijwel uitgestorven generatie – Gigengack spreekt van zeventig-, tachtig- en negentigjarigen! Gigengack zelf, waar hij zijn speurwerk een avontuur noemt: 'Het verslag van dit avontuur biedt hij aan als een streektaaldocumentaire; een globale onderrichting in het Twentse taalgebruik van omstreeks de laatste eeuwwisseling. Levend bewijs van een cultuurgoed, dat, hoewel bezonken, ter oriënta-

tie kan en moet dienen bij de opouw van een eigen streektaalliteratuur'.

De woordenboekfunctie krijgt dit werk door het zeer uitvoerige register van dialectwoorden achterin, waardoor dialectkenners en -sprekers (dus Twentenaren?!!) snel een woord én de be- en omschrijving kunnen opzoeken.

De kunstenaar Piet Verberne, die het in het verleden nogal eens heeft moeten kunnen in de reacties op zijn illustraties in de Twentse Post, illustreert hier met duidelijke en fraaie tekeningen de tekst, waar dit nodig werd geacht.

Dit eerste deel van Gigengacks werk is een aanwinst van de eerste orde. Helaas heeft hijzelf de verschijning niet meer mogen meemaken. Voor het tweede deel liggen de aantekeningen klaar. We hopen dat de uitgever niet te lang wacht (of: behoeft te wachten) met de uitgave ervan. We hopen óók, dat degene die het persklaar maken op zich gaat nemen, in staat is, aan zichzelf voorbij te zien en er echt **deel 2 van Gigengacks boek** van te maken.

H.H.